

ÎNCEPUTUL ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI

V. CRISTIAN și V. RUSSU

Preocuparea pentru începuturile istoriei moderne își are rațiuni bine definite, ea fiind legată de importanța pe care noua etapă o are în evoluția generală a societății românești. Complexitatea problemei însă a dat naștere la mari dificultăți, ceea ce a făcut ca până în prezent să nu se poată ajunge la o interpretare unitară. Semnificativ în acest sens este faptul că chiar în noua noastră istoriografie nu s-a ajuns la un consens, propunându-se mai multe soluții, diferitele date avute în vedere fiind cuprinse între jumătatea secolului al XVIII-lea și 1848. În sprijinul diferitelor soluții au fost invocate argumente interesante și care nu pot fi omise într-o discuție asupra periodizării; este de observat însă că, în general, s-au făcut eforturi pentru găsirea unui moment precis, care să delimiteze perioada modernă de cea medievală. Ca o reflectare a acestui fapt, soluția care s-a bucurat de cea mai largă audiență (lucru reflectat și în programa de învățământ) a fost aceea după care istoria modernă a României începe odată cu anul revoluționar 1848. Este motivul pentru care, înainte de a ne expune punctul nostru de vedere, ne permitem câteva observații privind în general posibilitatea ca revoluția burgheză să marcheze începutul epocii moderne, pentru a înțelege, astfel, mai bine cazul particular al istoriei noastre.

Considerarea revoluțiilor burgheze ca moment de trecere de la perioada medievală la cea modernă apare, la prima vedere, ca soluția cea mai potrivită atunci când ne propunem o periodizare științifică a istoriei. Dacă avem în vedere concordanța care, din acest punct de vedere, trebuie să existe între epocile istorice și conținutul lor social-politic, atunci revoluția burgheză care, victorioasă, marchează cucerirea puterii de către elementele noi, capitaliste, deci instaurarea orînduirii burgheze, poate să apară și ca marcînd începutul epocii moderne, a cărei trăsătură principală o constituie tocmai capitalismul. Procedîndu-se, însă, astfel, s-ar ajunge la o simplificare a istoriei și, dealtfel, nici nu ar mai face necesară o periodizare a istoriei în epocile tradiționale — veche, medie, modernă, contemporană — din momentul în care împărțim evoluția societății în mod strict după orînduirile social-economice pe care le-a cunoscut. Problema care apare aici esențială, după părerea noastră, este aceea care se referă la trăsăturile trecerii de la feudalism la capitalism.

Nu trebuie să încercăm, sub acest raport, găsirea unei similitudini stricte cu modalitatea trecerii de la capitalism la socialism. În instaurarea socialismului, formațiune social-economică cu caracter radical nou, ale cărei relații de producție nu au putut apărea în sinul vechii orînduirii, revoluția socialistă are un rol hotărîtor, constituind, astfel, un moment precis pentru stabilirea începuturilor noii orînduirii. Situația ne apare mult diferită în privința trecerii de la feudalism la capitalism. Este adevărat, revoluția burgheză marchează, în cazul în care este victorioasă, triumful deplin al capitalismului. Pentru a se ajunge însă aici, este necesară o lungă perioadă de acumulări cantitative care să permită saltul calitativ. Or, elementele capitaliste apar și se dezvoltă în sinul orînduirii feudale, întărindu-se treptat și în raport direct cu slăbirea vechiului regim pe care îl subminează. Abia în momentul în care ele sînt suficient maturizate, este posibilă declanșarea revoluției. Aceasta apare, astfel, nu numai ca marcînd începutul unei perioade noi, ci și ca reprezentînd sfîrșitul unei îndelungate etape de formare a relațiilor capitaliste. Această etapă, atît la noi, cît și în alte părți, este definită de apariția noilor elemente capitaliste, care, subminînd vechea orînduire, pregătesc instaurarea formațiunii social-economice burgheze, conferind deci societății anumite trăsături care nu mai sînt proprii feudalismului, ci epocii moderne. Etapa formării elementelor noii societăți apare, astfel, ca fiind în mod logic asociată de epoca modernă ale cărei baze au fost create tocmai acum. Perioada modernă trebuie să cuprindă deci dezvoltarea capitalismului ca element calitativ nou în dezvoltarea societății, nu numai din momentul triumfului său, ci din momentul în care și-a făcut drum, anunțînd amurgul vechii lumi și zorile unei noi epoci.

O asemenea considerare a lucrurilor ne apare ca fiind cea mai indicată și de alte laturi ale problemei. Mai întîi, se impune să subliniem faptul că multe din revoluțiile burgheze au fost înfrînte, ceea ce nu a permis instaurarea imediată a capitalismului în țările respective, evidențiindu-se în acest fel dificultatea desemnării lor ca momente hotărîtoare în marcarea unei etape istorice noi. Apoi, trecerea la capitalism în mai multe state europene — pentru a ne referi numai la ritmuri de dezvoltare asemănătoare nouă — s-a făcut fără ca acestea să fi cunoscut revoluția burgheză. Aceasta ar însemna — acceptînd în mod strict punctul de vedere expus mai sus — că, în respectivele țări, capitalismul nu a triumfat pe deplin nici pînă în zilele noastre, ceea ce ar însemna că ele nu au intrat încă în epoca modernă.

În sfîrșit, nu putem omite nici aspectul metodologic al problemei care, dealtfel, este o reflectare logică a situației la care ne referim. Înțelegerea unei revoluții burgheze presupune, în mod firesc, cunoașterea întregii perioade de pregătire a acesteia, perioadă în care s-au conturat și adîncit contradicțiile fundamentale care au generat-o. Pentru a înțelege, spre exemplu, revoluția engleză sau franceză, este necesar să avem în vedere întreaga lor perioadă de pregătire. Analiza premiselor unei revoluții este indispensabilă, dealtfel, nu numai pentru înțelegerea cauzelor și caracterului ei, ci și a particularităților dezvoltării ulterioare a țării în care s-a produs. Întreaga istorie britanică de după revoluție nu ar putea fi explicată dacă nu am avea în vedere anumite

particularități ale dezvoltării Angliei începînd, mai ales, din secolul al XV-lea. Perioada de pregătire a societății capitaliste apare, astfel, și sub raport metodologic, ca inseparabil legată de această nouă etapă.

Elementele expuse pînă acum, pledează, credem, în favoarea includerii în istoria modernă a întregii perioade de trecere de la feudalism la capitalism întrucît definitorii pentru această perioadă sînt nu atît elementele vechi, aflate în descompunere, cît elementele noi, care prefigurează victoria capitalismului.

Stabilirea unui moment precis pentru delimitarea Evului Mediu de perioada modernă nu mai apare, astfel, ca posibilă. Trebuie să pornim însă aici de la realitatea, subliniată de Marx, că la fel „ca perioadele geologice, nici perioadele istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație riguroase și abstracte”.¹

Constatările generale făcute mai sus ne apar ca valabile și pentru cazul particular al istoriei noastre. Indiscutabil, revoluția de la 1848 reprezintă un moment deosebit de important în dezvoltarea societății românești. Ea constituie însă o urmare logică a unor tendințe afirmate anterior, fapt sesizat încă de Bălcescu² și, dealtfel, sugerat de însăși logica lucrurilor. Însuși faptul că revoluția și-a propus drept țel instaurarea capitalismului este de natură să demonstreze că ea s-a produs într-un moment cînd elementele burgheze ajunseseră, în urma unei îndelungate dezvoltări, la o anumită maturitate. Analiza acestor elemente ne apare ca esențială pentru stabilirea unei delimitări corecte între Evul Mediu românesc și istoria modernă. Dat fiind caracterul discuției de față, nu vom proceda la o analiză amănunțită a lor; ne vom limita să semnalăm doar acele elemente pe care le considerăm mai semnificative.

În momentul în care revoluția cuprindea țările române, ele se aflau deja antrenate într-un proces care anunța dezvoltarea lor spre instaurarea ireversibilă a societății burgheze. Destrămarea feudalismului a fost asociată și, dealtfel, determinată de dezvoltarea elementelor capitaliste. Pentru a înțelege mai exact ponderea acestora începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se impune însă, credem, o mai accentuată nuanțare în analiza particularităților istoriei noastre. Există adeseori tendința ca dezvoltarea la noi a capitalismului să fie asociată, în primul rînd, dezvoltării burgheziei propriu-zise, orașenești. Firește, rolul orașului în impunerea relațiilor capitaliste a fost indiscutabil. Dat fiind faptul că economia noastră, în această perioadă, era preponderent agrară, considerăm însă că principala atenție trebuie acordată tocmai transformărilor care se petrec în mediul rural.

În această privință, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rînd, este poziția pe care o deține și rolul pe care îl îndeplinește boierimea. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularități care o deosebesc de ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin nobilime, fapt care i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condițiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. Dealtfel, această situație nu este proprie numai Principatelor. În trecerea de la feudalism la ca-

¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1948, p. 345.

² N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, partea a II-a, ed. G. Zane, București, 1940, p. 99.

pitalism, numai Franța a cunoscut calea clasică, datorită faptului că ea a reprezentat, după cum sublinia Engels, țara clasică a feudalismului. În majoritatea țărilor europene însă, trecerea de la feudalism la capitalism a fost asociată, într-o mai mică sau mai mare măsură, de transformările pe care le-a suferit nobilimea sub raportul funcției sale social-economice. Afirmatia este valabilă pentru instaurarea capitalismului în Țările de Jos; ea apare însă și mai pregnantă dacă avem în vedere cazul Angliei, unde noua nobilime a avut un rol substanțial în instaurarea orînduirii burgheze. Transformările funcției social-economice a nobilimii nu pot fi neglijate nici atunci cînd explicăm trecerea de la feudalism la capitalism în unele țări din centrul și răsăritul Europei; să ne gîndim, de pildă, la rolul pe care l-a jucat nobilimea liberală maghiară în pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848.

Aceste transformări sînt evidente și în cazul boierimii românești. În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea românească nu prezintă caracterul închis, de castă, așa cum este cazul, în general, cu nobilimea din apusul continentului. Faptul este explicat și de inexistența la noi a unei riguroase ierarhizări după principiul eredității. În plus, în cadrul perioadei la care ne referim, constatăm o masivă pătrundere în sinul boierimii a unor elemente provenite din alte categorii. În condițiile intensificării relațiilor economice internaționale, elementele menționate au ușurat adaptarea unor categorii ale boierimii la cerințele economiei de schimb. În felul acesta, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea boierimii române apărea într-o dublă ipostază: pe de o parte, ea este apărătoarea relațiilor feudale, în raport cu țărani, iar pe de altă parte, se integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relații. Poziția ei este, astfel, contradictorie, dar aceasta a facilitat, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Alături de producția de cereale-marfă, și în legătură cu aceasta, tendința de extindere a rezervei și de transformare a domeniului într-o proprietate deplină, capitalistă, sînt elemente ce pledează în mod elocvent în acest sens. În legătură cu cele arătate, nu putem omite nici rolul pe care o parte a boierimii l-a avut în dezvoltarea industriei. Toate aceste elemente au determinat ca o mare parte a boierimii, interesată în economia de schimb și în industrie, să aibă un important rol în promovarea relațiilor capitaliste. Ținînd seama de acești factori, nu este surprinzător că majoritatea conducătorilor de la 1848 au fost recrutați tocmai din această categorie.

Am insistat asupra acestor chestiuni întrucît ele subliniază, credem, într-o manieră și mai pregnantă, profunzimea transformărilor ce se petrec în Principate începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de cînd, credem, se poate vorbi, cu adevărat, în începuturile epocii moderne. Transformarea funcției social-economice a boierimii ne apare cu atît mai importantă cu cît tocmai această categorie este clasa dominantă a feudalismului; orientarea ei spre ocupații burgheze subliniază și mai evident criza acestuia și înțelegerea, chiar de către o parte a celor ce îl reprezintă, a necesității unor transformări. Faptul trebuie pus în legătură și cu transformările pe plan extern; progresele capitalismului pe plan european, mai ales după 1789, au fost de natură să stimuleze, în condițiile intensificării relațiilor comerciale

internaționale, elementele capitaliste din economia românească. Această situație a putut, pe de altă parte, să stimuleze și dezvoltarea în sens modern a vieții noastre spirituale. Cei care au studiat influența Occidentului asupra culturii noastre s-au referit, aproape exclusiv, la receptarea ideilor apusene. Nu trebuie să uităm însă nici faptul că existența în această perioadă a unor state burgheze, în special a Franței, mai bine cunoscută de români, a putut oferi și modele concrete de organizare, după cum decalajul existent între dezvoltarea noastră și a apusului Europei a putut determina convingerea că numai o dezvoltare rapidă poate să ne conserve. Repetata afirmare, în prima jumătate a secolului trecut, a necesității de a ne organiza în sensul cerut de „duhul veacului“, de a ne îndeplini „misia“ ce ne revine în omenire par să pornească tocmai de la o asemenea convingere.

În legătură cu aceasta, considerăm că, pornind de la particularitățile evoluției noastre, în stabilirea periodizării trebuie să se acorde un loc important dezvoltării vieții spirituale. Mai întâi, trebuie să observăm faptul că, atât în momentul Școlii ardelenice cât și în timpul generației de la 1848, cultura a avut un evident caracter militant, intelectualii propunându-și în mod esențial pregătirea spiritelor pentru realizarea dezideratelor social-economice și naționale, rolul lor în asigurarea premiselor ideologico-politice ale revoluției de la 1848 fiind evident. Concepută astfel, cultura noastră capătă, începând cu Școala ardeleană, un evident caracter modern. Rolul ei social este determinat de anumite împrejurări specifice. Una din ele este legată de situația românilor din Transilvania. Faptul că aici, datorită unor împrejurări cunoscute, intelectualitatea este aceea care conduce lupta pentru eliberarea socială și națională a fost de natură să confere manifestărilor spirituale o pronunțată funcție social-politică. Apoi, în deceniile premergătoare anului 1848, în toate cele trei țări române, intelectualii apar, în general, ca gânditori și oameni de acțiune în același timp; să nu uităm, de altfel, faptul revelator că mulți dintre conducătorii revoluției sînt tocmai unii dintre cei mai de seamă cărturari ai vremii.

Considerarea necesară a evoluției culturii într-o discuție asupra periodizării sugerează, ca început al epocii moderne aceeași perioadă — a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această privință trebuie avut în vedere faptul că, cu toate încercările de delimitare a unor curente, între Școala ardeleană și cultura pașoptistă nu există o ruptură ci, dimpotrivă, se constată o puternică legătură, asigurată, în primul rînd, de puternicul lor militantism. Faptul trebuie pus în legătură cu procesul făuririi națiunii române, proces prin excelență modern și început tocmai în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rezolvarea problemei periodizării presupune luarea în discuție și a altor factori, dintre care, credem, nu trebuie să lipsească factorul extern. Poziția juridică internațională din acel moment a țărilor române a avut importante repercusiuni asupra evoluției lor. Dominația străină nu era de natură să faciliteze dezvoltarea elementelor capitaliste; dimpotrivă, ea a jucat pentru ele același rol de frînă ca și feudalismul. Aprecierea este valabilă, mai ales, pentru dominația otomană care, după cum remarcă Engels, „ca și orice altă

stăpînire orientală, este incompatibilă cu societatea capitalistă³. Dezvoltarea firească a acesteia nu putea să se realizeze decît ca urmare a înlăturării dominației străine. Orice pas în această direcție constituia, astfel, o premisă pentru formarea societății moderne. Nu putem omite aici, pentru Principate, importanța pe care, sub diferite raporturi, o au momentele 1774, 1821—1822 și 1829; dimpotrivă, revoluția de la 1848 nu aduse nici o schimbare esențială în această privință.

Revoluția de la 1848 constituie însă un moment de apogeu în lupta care opune forțelor vechi, feudale, forțele noi, moderne. Lovitura pe care ea a dat-o vechii societăți este evidentă și faptul a fost, pe bună dreptate, subliniat. Să observăm însă că, în această luptă, revoluția nu apare ca un moment singular. Alte lovituri, înaintea ei, zguduiseră regimul feudal, cum fuseseră, mai ales, marile mișcări din 1784 și 1821. Revoluția de la 1848 apare ca o continuare a lor, aducînd însă un element nou, acela al unității mișcării în toate cele trei țări române.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere că întreaga perioadă de descompunere a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste a fost asociată de numeroase încercări și proiecte de transformare a societății românești în sens burghez, stimulate, într-o anumită măsură, și de transformările pe care le cunoaște Europa începînd, mai ales, din 1789. Nu putem omite nici faptul că, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, asistăm la o evidentă accentuare a luptei popoarelor din jur, între această luptă și acțiunile revoluționare ale românilor existînd, adesea, o strînsă interferență.

Sensul în care trebuia realizată transformarea societății nu a apărut, firește, cu suficientă claritate de la început. Treptat însă concepțiile s-au precizat, s-au sistematizat, apărînd limpede conștiința necesității unei transformări globale. În acest fel, dacă programele revoluției de la 1848 au constituit baza programatică pentru crearea ulterioară a României moderne, ele sînt, în același timp, o reluare a unor cerințe afirmate anterior, chiar dacă nu într-o formă atît de sistematică. Revoluția apare, astfel, nu numai ca un punct de plecare pentru dezvoltarea noastră ulterioară, ci și ca o încununare a evoluției noastre anterioare. Această constatare impune, credem, și soluția care ar trebui adoptată în ceea ce privește stabilirea începutului istoriei noastre moderne.

Considerăm că în epoca modernă trebuie înclusă întreaga etapă în care s-au creat premisele pentru o societate nouă, burgheză, începînd deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, etapă care este indisolubil legată și explică istoria noastră de după 1848. Se poate obiecta că o asemenea periodizare este relativ vagă; ea ne apare însă ca fiind impusă de realitate. Treccrea de la feudalism la capitalism a fost, și la noi, un proces complex și îndelungat, neputîndu-se stabili, în mod riguros, un moment precis pentru începutul său. Acceptarea anului 1848 ca început al epocii moderne este, evident, mai ales sub raport metodologic, o soluție foarte comodă; adoptarea unei asemenea soluții se poate baza însă pe speculații teoretice, nu însă și pe realități. În momentul cînd erau cuprinse de flacăra revoluției, țările române

³ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, Editura politică, București, 1965, p. 31.

pășiseră de multă vreme pe o cale ce nu mai era aceea a Evului Mediu. Anul 1848 nu a făcut decît să dea un caracter revoluționar tendinței obiective de făurire a unei societăți moderne.

Făcînd aceste aprecieri, nu am dori să creăm impresia că urmărim să diminuăm importanța revoluției de la 1848. Rolul ei în istoria noastră este indiscutabil. Dealtfel, considerăm că ea nu poate fi neglijată într-o discuție asupra periodizării, dar a periodizării interne a epocii moderne. Aceasta ar putea fi despărțită în trei etape, fiecare dintre ele prezentînd anumite trăsături specifice : prima, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la 1848 ; a doua, de la 1848 pînă la 1878 ; a treia, de la 1878 pînă la 1918. Este însă o chestiune care depășește ceea ce am urmărit aici ⁴.

⁴ În legătură cu această problemă vezi și L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea — început al epocii moderne în istoria României*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași“, IX (1972), p. 431—444 (Referatul a fost prezentat în cadrul unei dezbateri privind începuturile istoriei noastre moderne, care a avut loc la Iași, în mai 1971. În continuare, revista publică rezumatele comunicărilor ținute cu același prilej de D. Ciurea, Iuliu Ciubotaru, C.C. Angelescu, V. Cristian, V. Russu și o dare de seamă asupra discuțiilor) ; vezi și V. Cristian și V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași“, s. III, a. Istorie, XVIII (1972), fasc. 2, p. 207—214.